

УДК 911.5 (477.43/44)

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ МЕРЕЖІ

Г. Мудрак, канд. геогр. наук, доцент,

Н. Ковка, аспірант,

Вінницький національний аграрний університет

У статті розглянуто особливості формування національної екологічної мережі. Враховуючи такі структурні елементи екологічної мережі як ключові і сполучні території, проаналізовано її просторову структуру. Вивчено склад земельних угідь, які є частиною структурних елементів національної екомережі. Досліджено її основні структурно-функціональні властивості, визначено функції та наведено заходи щодо зменшення негативного впливу на неї. Вивчено основні методи та механізми збереження біорізноманіття. Розроблено рекомендації щодо удосконалення процесу формування екологічної мережі України.

Ключові слова: екологічна мережа, ключові території, біотичне різноманіття, ландшафт, природно-заповідний фонд.

Актуальність теми. Екологічна мережа (ЕМ) – це єдина територіальна система, яка утворюється для поліпшення умов формування і відновлення довкілля, підвищення природно-ресурсного потенціалу території України, збереження ландшафтного і біотичного різноманіття, місць оселення та зростання цінних видів тваринного і рослинного світу, генетичного фонду, шляхів міграції тварин через поєднання територій та об'єктів природно-заповідного фонду (ПЗФ), а також інших територій, які мають особливу цінність для охорони навколишнього природного середовища і відповідно до законів і міжнародних зобов'язань України підлягають особливій охороні [5].

Окремі території призначені для збереження природи, відособлені одна від одної, нездатні ефективно зберігати генофонд рослинного та тваринного світу, а отже, і самої людини. Ці території повинні бути взаємопов'язані так званими екологічними коридорами та формувати єдину систему, або мережу. Саме тому прийнято Закони України «Про екологічну мережу України», «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки». Збільшення площі території, яка формує національну екологічну мережу, відбувалося переважно за рахунок розширення наявних і створення нових об'єктів ПЗФ [5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема збереження біотичного різноманіття та формування екомережі широко висвітлювалася у працях вітчизняних науковців Ю.Р. Шеляг-Сосонка, Я.І. Мовчан, О.В.

Мудрака, Г.В. Мудрак, Я.Ю. Якимчук, І.А. Байдікова та багатьох інших. Хоча до цього часу питання ефективного керування процесом формування національної екологічної мережі залишається недослідженим. Тому вивчення системи керування формуванням та реалізації національної екологічної мережі має важливе значення, особливо в сучасних умовах євроінтеграційного руху України[1-4].

Вклад основного матеріалу. Обґрунтування і створення екологічної мережі будь якого регіону являє собою достатньо складне завдання, повноцінна реалізація якого передбачає всебічне висвітлення і вивчення особливостей досліджуваної території (акваторії), зокрема її ландшафтної структури та різноманітності ландшафтів.

Збереження біотичного і ландшафтного різноманіття тривалий час покладалося на окремо створені заповідні об'єкти різного рангу. Проте загальна незначна площа, великі відстані, які відділяють їх один від одного та відсутні взаємні зв'язки призводять до недостатнього виконання ними цих функцій. У межах заповідних територій зберігаються лише окремі (ізольовані) ландшафтні комплекси та біотичні популяції, що зумовлює їхню поступову деградацію ще і внаслідок порушених між ними речовинно-енергетичних зв'язків[1].

Екологічна мережа (ЕМ) є прогресивнішою, порівняно з наявною «системою» об'єктів природно-заповідного фонду, формою охорони природного середовища, у плані розбудови якої передбачено збільшення площі територій та акваторій з наявними, властивими для певної природної зони ландшафтами; збереження їхньої різноманітності разом із біотичною, завдяки включенню до складу екомережі також ренатуралізованих і відчужених ландшафтних об'єктів[1, 2].

Важливим резервом для формування ЕМ є агроценози, які внаслідок інтенсивного використання втратили свою природну продуктивність. Вони виступають як буферні і відновлювальні території. Це еродовані, заболочені, підтопленні, засолені або забрудненні агроугіддя, які необхідно виводити із сільськогосподарського використання і включати до складу регіональних екомереж [3].

Одним із пріоритетних завдань у розбудові регіональної екологічної мережі є збереження біорізноманіття агроландшафтів. Природні первинні ландшафти збереглися внаслідок їх перетвореності переважно в межах територій, які були непридатними для господарського використання або зазнали антропогенних впливів. Ландшафтні комплекси (сіножатті, пасовища, перелоги, закрайки полів, колишні військові полігони та інші в межах створених та потенційних заповідних об'єктах), можна визначити як потенційні відновлювальні території, буферні зони, насамперед враховуючи наявне їх біорізноманіття як складову ландшафтного різноманіття.

Сутність екоядер, як динамічних структур, зумовлює їхнє розташування не лише в межах ландшафтних комплексів зі збереженим різноманіттям, а

також у місцях, що потенційно є входом до ЕМ, звідки є найімовірнішим поширення впливу чинників трансформації, зосібна й антропогенного впливу [1].

Щоб попередити негативні процеси в структурі національної екологічної мережі та виконати природоохоронні функції, постає необхідність здійснення таких заходів:

1. захист середовища існування тварин (оселищ) під час міграції і зимівлі та створення системи їх охорони;
2. розширення мережі водних об'єктів для міграції риб;
3. створення умов для відтворення різноманіття видів рослин, тварин і фітоценозів у природних зонах;
4. забезпечення охорони водно-болотних угідь міжнародного та загальнодержавного значення;
5. здійснення заходів щодо запобігання негативному впливу на природні комплекси елементів національної екологічної мережі;
6. упровадження системи здійснення природоохоронних заходів для збереження природних комплексів структурних елементів національної екологічної мережі;
7. забезпечення збереження популяцій рідкісних і вразливих видів рослин і тварин, які зникають;
8. здійснення спеціальних заходів для забезпечення міграції тварин і рослин у місцях перетину природних та транспортних коридорів [2].

Формування ЕМ передбачає зміни в структурі земельного фонду країни віднесенням частини земель господарського використання до категорій, які підлягають особливій охороні з відтворенням їм різноманіття природних ландшафтів.

Варто зазначити, що з року в рік спостерігається зміна площ земельних угідь, які, відповідно, мають формувати національну екомережу (табл.1) [5].

Площу територій національної екологічної мережі можна збільшити також за рахунок розширення, зокрема: лісів, залісених площ, сіножатей, пасовищ, прибережних захисних смуг тощо.

Згідно з даними, наведеними у таблиці 1, площа земельних угідь, які відносяться до складових екомережі, збільшилася проти 2000 року на 201,3 тис. га, але проти 2014 року ця площа скоротилася на 0,6 тис. га. Впродовж певного періоду збільшилися площа лісів та залісених площі - на 2,8 тис.га, скоротилися площі сіножатей і пасовищ на 7,8 тис. га. Водночас, зберігається тенденція щодо збільшення площі ріллі, проти 2014 року вона збільшилася на 15,8 тис. га та становить 32541,3 тис. га.

Разом з тим, слід зазначити, що проектування та просторове розташування структурних елементів екомережі за умов різноманітності навколишнього середовища потребує всебічного врахування особливостей природних і техногенних мереж об'єктної території як реально існуючих структурних утворень, пов'язаних між собою системою функціональних

зв'язків. Зокрема, у визначенні структури екомережі важливо враховувати спонтанність виникнення окремих її складових (як природних ядер, сполучних територій, так і відновлювальних і буферних територій).

Таблиця 1 – Склад земельних угідь, які відносяться до структурних елементів національної екологічної мережі

Складові екомережі	Площа (тис. га) на 1.9.2000	Площа(тис. га) на 1.1.2015	Площа (тис. га) на 1.1.2016	Прогнозна площа (тис. га) на 2015
Сіножаті і пасовища	7772,9	7848,3	7840,5	9536,6
Ліси і заліснені площі	10380,2	10630,3	10633,1	10955,7
Відкриті заболочені землі	940,4	982,6	982,3	940,4
Радіоактивно забруднені землі, які не використовуються у сільському господарстві	136,0	123,8	123,7	136
Відкриті землі без рослинного покриву або з незначним рослинним покривом	1180,8	1015,8	1020,6	1180,8
Землі водного фонду, водно-болотні угіддя, водоохоронні зони	2415	2426,4	2426,4	2415
<i>Загальна площа (тис. га), відсоток від загальної площі України</i>	<i>22825,3 37,8 %</i>	<i>23027,2 38,16%</i>	<i>23026,6 38,16%</i>	<i>25164,5 41,68%</i>
Сіножаті і пасовища	7772,9	7848,3	7840,5	9536,6
Ліси і заліснені площі	10380,2	10630,3	10633,1	10955,7

Розбудова національної екомережі, визначення оптимальної просторової її структури як природоохоронної системи потребує врахування особливостей використання території, а також окремих її частин. При цьому проектування екомережі доцільно здійснювати з максимально можливим дистанціюванням її складових (насамперед природних ядер чи біоцентрів) від еконебезпечних територій шляхом створення навколо них захисних «буферних санітарних зон» [3], що має сприяти нейтралізації або принаймні зменшенню зовнішніх впливів на об'єкти ПЗФ. Важливим також є врахування ступеня навантаження на територію і функціонального призначення її окремих об'єктів, визначення сутності їхніх зв'язків між собою і з навколишнім середовищем. Це дасть можливість попередньо змодельовати умови створення й розташування екомережі на об'єктній території.

Регіональні екомережі, які б поєднували у своєму складі всі збережені природні ландшафтні комплекси, проектуються і створюються для

припинення дигресивних явищ у природних ландшафтах, збереження і часткового відновлення останніх, зокрема підтримання та збереження наявного ландшафтного біорізноманіття.

Для збереження біологічного і ландшафтного різноманіття, природних ресурсів, генетичного фонду живої природи, а також зменшення, запобігання та ліквідації негативного впливу господарської та іншої діяльності людей на навколишнє природне середовище необхідним є вдосконалення нормативно-правової бази у сфері збереження, розширення, відтворення та охорони єдиної системи територій з природним станом ландшафту та інших природних комплексів і унікальних територій, створення на їхній основі природних об'єктів, які підлягають особливій охороні. Серед заходів, які зможуть суттєво вплинути на додержання режиму територій та об'єктів екологічної мережі, є заходи щодо вдосконалення екологічного контролю та розвитку системного екологічного моніторингу довкілля[3-4].

Висновок. Для ефективного функціонування екологічної мережі необхідно враховувати не лише натуральні ландшафтні комплекси, але й антропогенні. Урахування всіх зазначених властивостей дасть змогу сформуванню невиснажливої екологічної мережі. При цьому необхідне збільшення земельних угідь, які відносяться до складової ЕМ. Для того, щоб збільшити загальну площу на 40%, необхідно вибрати такий варіант формування ЕМ з урахуванням науково-методичних, правових, організаційних та фінансово-економічних критеріїв.

Література

1. Байдіков І.А. Екомережа: особливості обґрунтування, створення та структурно-функціональні властивості як складної просторової структури // І.А.Байдіков.- Український географічний журнал - 2012, № 3.– С. 58–63.
2. Мовчан Я., Шеляг-Сосонко Ю. Шляхи втілення екомережі України // Розбудова екомережі України– К. – С. 104–116.
3. Мудрак О.В. Принципи, ресурси та шляхи формування екологічної мережі Вінниччини у контексті збалансованого розвитку / О.В. Мудрак // Екологічний вісник – 2009. – №4 (56). – С. 10–15.
4. Платонова Є.О. Правове забезпечення формування та функціонування екологічної мережі України / Є.О. Платонова – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://vuzlib.com/content/view/1351/34/>.
5. Природоохоронне законодавство України. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua> – Назва з екрану.

Аннотация.

В статье рассмотрены особенности формирования национальной экологической сети. Учитывая такие структурные элементы экологической сети как ключевые и соединительные территории, проанализированы ее пространственную структуру. Изучен состав земельных угодий, которые являются частью структурных элементов национальной экосети. Исследованы ее основные структурно-функциональные свойства, определены функции и приведены меры по уменьшению негативного влияния на нее. Изучены основные методы и механизмы сохранения биоразнообразия. Разработаны рекомендации по совершенствованию процесса формирования экологической сети Украины.

Summary.

It is considered in the article peculiarities of the formation of the national ecological network. Considering such structural elements of the ecological network as key and connecting territories, it is analyzed it's spatial structure. It is studied the composition of land the part of the structural elements of the national econet. It is investigated the basic structural and functional properties, it is defined and measure are taken to reduce the negative impact. It was studied the main methods and mechanisms of biodiversity conservation. Recommendations for improving the process of forming the ecological network of Ukraine are developed.